

УДК [336.743:005.42]:[336.743:33.025.12]

Шелудько С.А.

аспірант кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету**ВАЛЮТНІ ВІДНОСИНИ ЯК ПРЕДМЕТ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
(ЇХ СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ВАЛЮТНИМИ ПРАВОВІДНОСИНАМИ)**

Статтю присвячено аналізу категорії «валютні відносини» як предмета валютного регулювання. На основі критичного огляду поглядів науковців визначено сутність валютних відносин, їх об'єкт і суб'єкти. Проведено порівняльний аналіз досліджуваної категорії та валютних правовідносин, з'ясовано їх взаємозв'язок і відмінності.

Ключові слова: валютна політика, валютне регулювання, валютні відносини, валютні правовідносини, валютні цінності.

Шелудько С.А. ВАЛЮТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ПРЕДМЕТ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ (ИХ СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ВЗАИМОСВЯЗЬ С ВАЛЮТНЫМИ ПРАВООТНОШЕНИЯМИ)

Статья посвящена анализу категории «валютные отношения» как предмета валютного регулирования. На основе критического обзора взглядов исследователей определена сущность валютных отношений, их объект и субъекты. Проведен сравнительный анализ исследуемой категории и валютных правоотношений, установлено их взаимосвязь и отличия.

Ключевые слова: валютная политика, валютное регулирование, валютные отношения, валютные правоотношения, валютные ценности.

Sheludko S.A. FOREIGN EXCHANGE RELATIONS AS A SUBJECT-MATTER OF THE FOREIGN EXCHANGE REGULATION (THEIR ESSENCE, CONTENT AND INTERRELATION WITH THE FOREIGN EXCHANGE LEGAL RELATIONS)

The article is dedicated to the analysis of the category of "foreign exchange relations" as a subject-matter of the foreign exchange regulation. On the basis of the critical review of researchers' opinions it is defined the essence of the foreign exchange relations, their object and subjects. It is carried out the comparative analysis of the studied category and the foreign exchange legal relations, determined their interrelation and differences.

Keywords: foreign exchange assets, foreign exchange legal relations, foreign exchange policy, foreign exchange regulation, foreign exchange relations.

Постановка проблеми. Валютне регулювання є одним з найбільш дієвих заходів, що в змозі зупинити кризові явища в економіці будь-якої країни, зокрема й України. Проте успішність його застосування прямо залежить від наукового обґрунтування змісту предмету впливу валютного регулювання – валютних відносин. Саме чітке визначення сутності цієї категорії, з'ясування об'єктів і суб'єктів цих відносин та їх розмежування зі спорідненим поняттям «валютні правовідносини» сприятиме, на наше переконання, провадженню ефективного валютного регулювання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням сутності та змісту валютної політики, валютного регулювання та валютних відносин приділила увагу ціла плеяда вітчизняних науковців. Зокрема О.І. Береславська, В.І. Міщенко та Л.М. Рябіна у своїх працях обґрунтували сутність валютного регулювання та особливості застосування окремих його інструментів і методів. Дослідження О.В. Дзюблюка, І.І. Д'яконової, Ф.О. Журавки та Т.С. Шемет присвячені теорії та практиці здійснення валютної політики. М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.В. Алексєєв і С.Я. Боринець у своїх публікаціях визначили сутність і ознаки валютних відносин, а Є.О. Алісов і О.А. Костюченко приділили увагу правовій основі їх здійснення та регулювання. Однак високий ступінь плюралізму поглядів щодо предметів їх досліджень у науковому середовищі обумовлює необхідність узагальнення та верифікації тверджень цих і решти вчених-економістів, аби встановити істину.

Постановка завдання. З огляду на це метою нашого дослідження є встановлення сутності валютних відносин як предмета валютного регулювання та визначення їх об'єктів та суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами попередніх досліджень ми встановили, що предметом валютного регулювання (як і валютної

політики) є валютні відносини [1, с. 189–190]. Відповідно вплив інструментів валютного регулювання, методів їх застосування та механізмів, активованих цими інструментами, спрямований на управління валютними відносинами з метою досягнення цілей валютної політики. Втім безпосередня взаємодія інструментів валютного регулювання може відбуватися з об'єктами, в яких валютні відносини мають свій прояв. Перелік цих об'єктів можна встановити, дослідивши сутність самих валютних відносин.

Огляд думок провідних науковців щодо визначення категорії «валютні відносини» дозволяє стверджувати про наявність кількох дискусійних аспектів. По-перше, лівова частка дослідників у своїх поглядах ототожнює суто валютні відносини з міжнародними валютними відносинами і не розглядає перші окремо від других [2, с. 320; 3, с. 16], з чим не можна погодитись, адже це звужує сферу валютних відносин до зовнішньоекономічної діяльності, лишаючи поза увагою прояви валютних відносин всередині певної країни. На наш погляд, валютні відносини доцільно розглядати одночасно в двох площинах, тому ми частково погоджуємося з пропозицією д.ю.н., проф. Є.О. Алісова розрізняти міжнародні та внутрішньодержавні валютні відносини, однак дискусійним у його позиції, на наш погляд, є думка про те, що останні проявляються лише під час формування валютної політики [4, с. 457].

Іншою особливістю наукових поглядів, що, як ми вважаємо, впливає з попередньої, є надання валютним відносинам виключно міжнародного характеру. Зокрема проф. С.Я. Боринець вважає, що валютні відносини «постають перед нами як основна форма міжнародних економічних зв'язків» [5, с. 46], з чим не можна погодитись, тому що передусім формою прояву таких зв'язків є зовнішньоекономічні відношення (хоча їх встановлення неможливе без встановлення валютних відносин між резидентами різних держав).

На думку д.е.н., проф. М.І. Савлука, валютні відносини є сукупністю економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств різних країн (тобто у процесі міжнародної торгівлі – прим. С.Ш.) і обслуговуються валютою [6, с. 251]. Однак з того, що валютою можуть обслуговуватися не лише міжнародні, а й деякі внутрішні угоди, така позиція вченого потребує додаткового обговорення економістів. Хоча слушно, на наш погляд, є думка автора про наявність тісного зв'язку між грошовими та валютними відносинами [6, с. 251], адже останні є частиною грошових відносин, як про це зазначає д.е.н., проф. Л.М. Рябініна [7, с. 339].

Додаткового обговорення потребує також і теза, що валютні відносини – це сукупність валютно-грошових і розрахунково-кредитних відносин у міжнародній сфері [8, с. 95], адже, по-перше, розрахунково-кредитні відносини одночасно є і валютними (або валютно-грошовими, як пишуть автори) відносинами (хоча за таким підходом піддається сумніву можливість існування суто «валютних» відносин, адже «валюта» – це національні гроші країни, і тому – синонім поняття «гроші»). По-друге, розрахунки та кредитування в іноземній валюті (та відповідно розрахункові та кредитні відносини) мають місце й у внутрішньодержавному економічному середовищі країни, наприклад при залученні уповноваженими банками вкладів або наданні споживчих позичок в іноземній валюті.

Неординарно, на наш погляд, є думка І.Я. Носкової, яка під валютними відносинами розуміє відносини «резидентських» і «нерезидентських» грошей [9, с. 8]. Однак з того, що валютні (як і будь-які інші економічні) відносини є насамперед відносинами між економічними суб'єктами, а не між грошима (як «резидентськими», тобто національними, так і «нерезидентськими», тобто іноземними), такий підхід до визначення сутності валютних відносин, на наш погляд, не може прийматися до уваги без додаткового коментаря.

Враховавши недоліки зазначених підходів до визначення сутності валютних відносин, ми сформулювали власне бачення їх сутності як специфічних економічних відносин, що виникають між їх суб'єктами з приводу руху валютних цінностей (рис. 1).

На рисунку 1 помітно, що реалізація валютних відносин відбувається завдяки одночасному руху валютних цінностей (що складається з руху їх цінності та руху майнових прав, пов'язаних з ними)

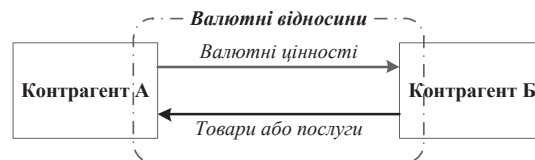

Рис. 1. Емпірична модель функціонування валютних відносин

Джерело: власна розробка автора

та зустрічного еквівалентного руху товарів чи послуг (і навіть інших валютних цінностей) проти виконаних зобов'язань, від одного контрагента (тобто суб'єкта відносин) до іншого. Про це варто пояснити.

Початок валютних відносин покладається шляхом укладення правочину як у письмовій (у вигляді контракту), так і в усній формі. Виходячи з того, що сьогодні укладення правочинів з валютними цінностями не обов'язково передбачає їх фізичну поставку (тому що передача відповідних обсягів валюти або банківських металів може відбуватися й у безготівковій формі), фізичний рух валютних цінностей у просторі не є обов'язковою умовою реалізації валютних відносин.

Проте рух валютних цінностей як споживчої та мінової вартостей (що складають їх цінність) спостерігається у безготівкових, так і в готівкових розрахунках. Цей рух супроводжується рухом пов'язаних з валютними цінностями майнових прав контрагентів згідно з укладеним правочином. Зазначимо, що відповідно до українського законодавства, валютні цінності є речами («об'єктами цивільних прав є речі, серед яких гроші та цінні папери» [10, ст. 177]), хоча «з економічного погляду грошові білети та білонна монета є зобов'язаннями центрального банку країни та не є речами» [11, с. 42]. Проте як зобов'язання, так і речі є об'єктами майнових прав, а виконання зобов'язань обов'язково супроводжується діями з передачі майна [12, с. 391].

З наведеного визначення валютних відносин зрозуміло, що їх об'єктом є валютні цінності, тобто кошти, платіжні документи та цінні папери (номіновані в іноземній валюті), а також банківські метали. Суб'єктами валютних відносин, на нашу думку, можуть бути юридичні та фізичні особи (резиденти та нерезиденти), органи державної влади та міжнародні організації.

Таблиця 1

Порівняння складу суб'єктів валютних відносин зі складом суб'єктів валютного регулювання

Категорії суб'єктів економіки	Суб'єкти:	
	валютних відносин	валютного регулювання
Фізичні особи	Резиденти та нерезиденти, зокрема: – ФОП; – посадові особи всіх рівнів.	–
Юридичні особи	Резиденти та нерезиденти, зокрема: – підприємства всіх форм власності; – центральні банки; – інші банки; – небанківські установи.	Резиденти: – центральний банк; – уповноважені банки.
Органи державної влади	Органи влади окремої держави та іноземних держав, зокрема: – уряди та міністерства; – центральні відомства та комітети; – органи місцевої влади; – дипломатичні установи.	Резиденти: – уряд; – міністерство фінансів; – податкова служба; – митна служба; – державне казначейство; – органи місцевої влади.
Міжнародні організації	Міжнародні та міждержавні організації, зокрема: – економічні; – культурні; – гуманітарні; – військово-політичні тощо.	– Міжнародний валютний фонд; – Світовий банк; – Європейський банк реконструкції та розвитку.

Джерело: складено автором за даними [14, ст. 11; 15, ст. 44]

Виникає логічне питання: чи можна ототожнювати об'єкти та суб'єкти валютних відносин з об'єктами та суб'єктами валютного регулювання? Хоча валютні відносини є предметом валютного регулювання, їх об'єкт (валютні цінності), як вже було доведено, самостійно не може слугувати причиною виникнення та функціонування цих відносин. Натомість єдиним джерелом валютних відносин є укладений правочин, з якого виникає рух валютних цінностей. На практиці такий рух обумовлений (проявляється) у валютних операціях, валютному курсі, пропозиціях іноземної валюти. Перелічене й складає, на нашу думку, об'єкти валютного регулювання.

Разом з тим суб'єкти валютного регулювання є частково тотожними суб'єктам валютних відносин, тому що належать до їх кола (табл. 1).

Зі змісту таблиці 1 зрозуміло, що в жодному разі не можуть бути суб'єктами валютного регулювання фізичні особи (як резиденти, так і нерезиденти). З кола юридичних осіб здійснення валютного регулювання покладене на центральний банк (в Україні – Національний банк України) і уповноважені ним банки, незалежно від форм власності та структури власників.

Серед органів державної влади до суб'єктів валютного регулювання можуть належати: Уряд (в Україні – Кабінет Міністрів України), Міністерство фінансів, податкова та митна служби (в Україні їх функції з 2014 р. виконує Державна фіскальна служба України), державне казначейство та органи місцевої влади. З міжнародних організацій повноваження щодо валютного регулювання має Міжнародний валютний фонд, до статутних цілей якого належить, зокрема: «сприяти стабільності валют, підтримувати впорядкований валютний режим серед держав-членів і запобігати використанню девальвації валют з метою отримання переваги в конкуренції» [13, ст. 1].

Заслужовує на увагу той факт, що основними учасниками валютних відносин на валютному ринку є уповноважені банки, які не тільки диверсифікують свої портфелі за рахунок іноземних активів, але і здійснюють валютні операції від імені своїх клієнтів експортерів та імпортерів, які виходять на зовнішні ринки.

Ще однією теоретичною проблемою, яка має бути вирішена, є співвідношення категорій «валютні відносини» та «валютні правовідносини», адже досить часто в дослідженнях, присвячених валютному регулюванню (і особливо правовому режиму його здійснення), ці поняття ототожнюють, що призводить до викривлення природи впливу валютного регулювання.

Зазначимо, що правовідносини – це врегульовані нормами права і забезпечені державою суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами: правомочними носіями суб'єктивних прав і зобов'язаними носіями обов'язків. З юридичного погляду правовідносини можуть враховувати об'єктивні суспільні відносини лише «в тій частині, в тому складі, який передбачений правами й обов'язками» [16, с. 387] їх суб'єктів.

Як бачимо, валютні правовідносини – це економіко-правові відносини, врегульовані нормами права, які виникають з приводу зобов'язання одного суб'єкта цих відносин щодо іншого суб'єкта здійснити передачу валютних цінностей. Іншими словами, валютні правовідносини – це валютні відносини, що врегульовані нормами права (цивільного, міжнародного, фінансового тощо).

Спільними рисами валютних відносин і валютних правовідносин є об'єкти (валютні цінності) і суб'єкти (фізичні та юридичні особи, органи державної влади

та міжнародні організації) цих відносин. Головною відмінністю між досліджуваними категоріями є їх урегулювання нормами права. З того, що валютні відносини є об'єктивними, а їх реалізація не залежить від виконання формально-юридичних вимог, вони можуть існувати поза формально-правовим полем певної країни (і в такому випадку будуть частиною тіньової економіки). Натомість валютні правовідносини, як це помітно з їх сутності, завжди є врегульованими правовими нормами, а їх реалізація (пов'язана з виконанням зобов'язання однієї сторони щодо іншої) відбувається лише в рамках національного та міжнародного законодавства. Наведене свідчить, що первинними є валютні відносини як частина економічної дійсності. Валютні ж правовідносини як продукт правотворчості є вторинними та лише формально-визначеною частиною валютних відносин.

Висновки. З огляду на тенденції ототожнення сутності валютних і міжнародних валютних відносин у поглядах українських економістів ми запропонували власне визначення сутності валютних відносин як специфічних економічних відносин, що виникають між їх суб'єктами з приводу руху валютних цінностей. Виявлено, що підходи до сутності об'єкта валютних відносин і валютного регулювання співпадають, а валютні правовідносини є вторинними щодо валютних відносин.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шелудько С.А. Аналіз сучасних підходів до визначення економічної сутності валютного регулювання / С.А. Шелудько // Науковий вісник ОНЕУ. – 2015. – № 3(223). – С. 181–195.
2. Гальчинський А.С. Теорія грошей : навч. посіб. / А.С. Гальчинський. – 4-те вид. – К. : Основи, 2001. – 411 с.
3. Журавка Ф.О. Сучасні тенденції розвитку валютного ринку України / Ф.О. Журавка, І.О. Школьник // Європейський вектор економічного розвитку : зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 1(4). – С. 16–21.
4. Фінансове право : підручник / Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, С.Т. Кадькаленко та ін. ; кер. авт. кол. і відп. ред. Л. К. Воронова. – 3-тє вид., випр. та доп. – Х. : Консум, 1999. – 496 с.
5. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С.Я. Боринець. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 1999. – 305 с.
6. Гроші та кредит : підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М.І. Савлука. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с.
7. Рябініна Л.Н. Деньги и кредит : учебник / Л.Н. Рябініна. – К. : ЦУЛ, 2014. – 608 с.
8. Гроші та кредит : навч. посіб. / І.В. Алексєєв, М.К. Колісник, О.Й. Вівчар та ін. – Л. : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2004. – 168 с.
9. Носкова І.Я. Валютные и финансовые операции : учебник / И.Я. Носкова. – 2-е изд. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 334 с.
10. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.
11. Рябініна Л.Н. Сущностные особенности современных денег и их функций / Л.Н. Рябініна // Экономика Украины. – 2011. – № 6. – С. 40–49.
12. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підручник / Є.О. Харитонов, О.В. Старцев. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Істина. 2007. – 816 с.
13. Соглашение Международного валютного фонда : міжнародний документ від 22.07.1944 р., в редакції Резолюції Ради керуючих, зі змін. та доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_921/page.
14. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93, зі змін. та доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.
15. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 79-XIV, зі змін. та доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
16. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К. : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2010. – 520 с.